

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

5. Төлеубаев Ә.Т.. Раннесакская Шиликтинская культура. – Алматы, 2018, 343-344 бб.
6. Тоқтабай. Культ коня у казахов. – Алматы: КазИздат, 2004, 121 бб.

ӘОЖ 902/904

АНДРОНОВ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ӘЙЕЛ АДАМНЫҢ БАС КИІМІ: ЖАСАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕН ҚОҒАМДА БОЛҒАН МӘНІ

Жасұланқызы Шұғыла

shugyla.zhasulankyzy@bk.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Тарих факультетінің 2 курс студенті,

Астана қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші – Ұ.Ұ.Үмітқалиев

Киім мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, оның ерекшеліктерін ашу арқылы сол заманғы қоғам мен адам туралы көптеген дәлелдер ала аламыз. Костюм оның элементтері адамның жыныстық жасын және әлеуметтік мәртебесін, оның ежелгі өмірдегі рөлін нақтылауға көмек береді. Қола дәуіріндегі қорымдарды зерттеудің ұзақ кезеңіне қарамастан, Андронов халқының киімдерін, оның семиотикалық функцияларын қайта құру мәселесі әлі шешілмеген [1, 244 б.].

Технологиялық процесс жүн алудан басталады. Елді мекендерге жүргізілген археологиялық зерттеулер нәтижесінде мәдени қабаттардан табылған сүйектер және жерлеу орындарынан құрбандыққа шалынға қой сүйектерінің саны бойынша жетекші орындар Андронов мәдениетті тұр. Сол уақыттағы қойлардың жалпы түрінің сипаттамасы: ірі қойлар, орташа биіктігі 70 см және салмағы 50 кг. Сүйектерді зертеу нәтижесінде қойлар қазіргі "чунтук" тұқымы-жүні дәрекі, құйрықты қойларға ұқсас болды [2, 78 б.]. Олар жүнді шикізат ретінде алғанан кейін оны өңдеуге жібереді. Лисаков үлгілеріндегі тоқыма мата талшықтарының сипаттамасы тоқымада сапасы жоғары өте биязы жүн пайдаланылғандығын көрсетеді [3, 26-35 бб.]. Жүннен жіп алу күрделі кезеңдерден тұрады, оларды жуып жақсылып тазалағанан кейін оларды жіп ируді бастайды. Лисаков қонысынан табылған киімнің қалдықтары жүннің жоғарғы деңгейде өңделгеніне үлкен дәлел бола алады. Әдетте жіп иірілгеннен кейін боялынатын болса, Лисаков текстилінде жүн толық өңдеуден кейін өткеннен кейін боялатын болған. Крапп – қызыл түсті өсімдіктен алынатын ертеден келе жатқан бояу, оған қызыл маренаның тамыры да қосылған. Крапп бояуымен боялған заттар ализарин мен күлгін түсті болып табылады.

Маренамен боялған маталарды ежелгі Египетте, Қытайда, Парсы, Орта Азияда ертеортағасырлық Францияда, Британияда, Скандинавияда қолданған Андроновтық адамдар өзінің киімдерінде қызыл түсті өте жиі қолданған [4, 39 б.].

Сол уақытта киімді меранамен бояу кең таралған. Бірақ бояу өте күрделі химиялық процесс болған бояу сіңімді ұзақ сақталу үшін түрлі шөптерді пайдаланған. Жүн тек қана қара түсте емес қызыл, қоңыр, қызылдың барлық реңтерінде боялған.

Андрондық әйелдің басты киімі ол бас киімі болып саналды, олар бас киімге аса үлкен мән беріп, түрлі бағалы тастармен безендірген. Егжей-тегжейлі біздің дәуірімізге дейінгі II мыңжылдықтағы Андронов қауымдастығының тұтас, бұзылмаған әйел зираттарынан, жерлеу орындарынан көптеген мәліметтер ала аламыз. Археологиялық мәліметтерге сүйене отырып, бас киімнің екі түрі ерекшеленеді. Бірінші түрі салпыншақпен болса екіншісі салпыншақсыз. Салпыншақпен, тастармен безендірілген бас киім андронов мәдениетінің киім үлгісіндегі басты сәні болғанын айқындайды. Сонымен қоса, кейде бас киімдердің әшекейлермен бірге біріктірілген түрлері де кездеседі [4] Бас киімнің салыстырмалы түрде жақсы сақталуы тек оның сапасымен ғана емес сонымен қатар оның жерленген жері және де зергерлік бұйымның сапалық және сандық мазмұны маңызды рөл атқарды. Әр бөлшектердің қанықтылығы, сәнділігі және оның сапасы костюмдегі бас киімнің ерекше мазмұны болғанын көрсететін бірден бір дәлел. Бас киімнің дизайны салтанатты костюмде ерекше

символдық мағынаға ие болды. Киім арқылы андроновтың жерлеу рәсіміндегі әйелдің қоғам ішіндегі беделін айқындап берді [5].

Андроновтық әйел киімдерінің басты элементі – бас киім. Ол басқаларынан өзінің металдан жасалған бөліктерімен, моншақтарымен, табиғи түрде пайдаланылған тастарымен ерекшеленеді. Металл әшекейлермен безендірілген тоқыма немесе теріден тігілген әйелдер бас киімінен табылуы археологиялық қазба жұмыстарында көптеп кездеседі. Көп жағдайда андрон әйелінің бас киім теріден тігілген немесе жүннен тоқылған кей жағдайларда тоқылған кенептен дайындалған. Бас киімдердің формасы әртүрлі, көп жағдайда бөрік немесе маңдайға таңғыш түрінде болған. Сондай сәнді бас киімдердің кейбір үлгілері Бозинген, Лисаковск, Бестамақ, Сатан, Тоқанай қорымдарындағы жерлеу орындарында жақсы сақталған [5].

Бас киімді безендіру үшін тағылатын әшекейлердің екі түрі болған: I-түрі қарапайым – моншақтардың екі/бірнеше тізбегінен тізілген төменгі жағында жапырақ және ромб пішіндес ілгектері бар, II-түрі – күрделі құрамды, ол екі немесе одан да көп моншақтан және қоладан жасалған әшекейлерді ілу арқылы жасалып төменгі жағына жапырақ пен ромб пішіндес ілгек ілінген.

Бас киімге тағылатын (шашбау және жақ-бетке арналған салпыншақ) – мұндай әшекей түрлері андронов мәдениетін қола дәуірінің басқа мәдениеттерінен ерекшелеп тұрады. Бұндай ерекшелік андронов мәдениетінің жеке үлгісін және жетістігін көрсетеді. Сонымен қатар киім үлгісі тек мәдени жетістікті ғана емес, сол кезеңдегі жергілікті тұрғындардың әлеуметтік дәрежесін білдіреді [4].

Орталық Қазақстанда орналасқан Майтан қорымынан табылған андрон әйелінің жерлеу орнына жүргізілген археологиялық қазба барысында көптеген құнды деректер алынды [4]. Бұл жерлеу орнын едәуір бөлігін тонаушылар бұзған. Дегенмен бұл қорымнан қарапайым түрде қалпақ формасында жасалған әйел адамның бац киімі табылған. Бас киім паста моншақтарымен безендірілген. Жерленген қыздың жасы шамамен 3-4жаста болған. Сол сияқты, бірақ маңдай аймағында спираль тәрізді қалдықтары бар нәрестеде де болуы мүмкін сақталмаған. Бұған ең жақын бас киім Сатан қорымының қабірінен табылды, онда қалпақ тәріздә бас киім жерленген баланың маңдайында орналасқан және бляшкамен безендірілген [3].

Бас киімнің символикасы. Көлбеу безендірілген дизайн жердің құнарлылық культінің символизміне бағынады. Кулондардың пішіні сол дәуірде ерекше мағынаға ие болған: жапырақ өсімдікті білдірсе, Гауһар – нәзіктікті білдіретін болған. Қызыл өрілген жіп - қанның түсі. Сол заманда қызыл түс киелі деп санап, соған табынған болатын. [6, 83-93 бб.]. Жапырақ түріндегі кулондар ағаштың бейнесін бейнелейді: оның мәні тірі, өсіп келе жатқан, жеміс беретіндегенді білдіреді. Археологиялық бұл қиғаш безендіру Андронов қауымдастығындағы жас топтарын индекстері болып есептелінген. Жасөспірім бала 12-14 жасында қаза болса оның бас киіміне жапырақты кулондармен көптеп безендірген. Бас сүйегінің өзгеруі киім «үйленбеген – үйленген әйел» әлеуметтік мәртебесінің өзгеруін білдіреді. Шашты жасыру-оны сиқыр заңдары бойынша қорғауды білдіреді. Шаш символдық түрде байланысты өсімдік жамылғысы, құнарлылық ұғымымен [6, 76-88 бб.]. Көлбеу әшекейлер көптеген Азия халықтарында: қазақтардың, мордвалардың, марийлердің, башқұрттардың әйелдер бас киімдерінде белгілі, түрікмен, татар, хакасов. Бұл зергерлік архетипсіз халықтық бас киімдерінде көп кездеседі. [3, 26-35 бб.].

Қорытындылай келгенде, Андронов мәдениетіндегі әйел адамның сыртқы образы оның қоғамдағы орны мен беделімен толық байланысты. Сыртқы киім адамның ішкі жан дүниесімен астасып жатқандай, оны тек киім үлгісімен қоғамға жеткізіп тұрғандай. Әрбір элементтің өзіндік орны мен мәндік мақсаты болды.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі

1. Куприянова Е.В. Тень женщины: женский костюм эпохи бронзы как «текст» (по материалам некрополей Южного Урала и Казахстана) // Российская археология, 2013, № 2,

С. 164–169.

2. Гаген-Торн Н.И. Магическое значение волос и головного убора в свадебных обрядах Восточной Европы // Советская этнография, 1933, № 5-6, С. 76-88.

3. Усманова Э.Р. Қола дәуірінің андроновтық костюмі (солтүстік және орталық қазақстан жерлеу ескерткіштерінің материалдары бойынша тоқыма технологиясы мен киім сәнінің қайта жаңғыртпасы) // Ұлы дала: Тарих пен Мәдениет. Нұр-Сұлтан: «Халық қазынасы» ғылыми зерттеу институты, 2019, 26-35 бб.

4. Ткачѳв А.А., Ткачѳва Н.А. Женский костюм андроновской эпохи по археологическим материалам могильника Майтан (Центральный Казахстан) // Археология, этнография и антропология Евразии, 2018, 46 (2), С. 35-42.

5. Усманова Э.Р. Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций. – Караганда: ТАи С, 2010. 176 с.

6. Гаген-Торн Н.И. Женская одежда народов Поволжья (материалы к этногенезу). – Чебоксары: Чувашское государственное издательство, 1960, 230 с.

ӘОЖ 902/904

Орталық қазақстандағы сақ кезеңінің қоныстары

Жұманазаров Әлиасқар Назарбекұлы

na.aliaskar@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, тарих факультеті Астана қ., Қазақстан
Ғылыми жетекші - Ұ.Ұ.Үмітқалиев

Сақ тайпалары көшпелі өмір салтын ұстанғанын біз бұрыннан білеміз [1, 210 б.]. Сақ қоныстары әлі күнге дейін дұрыс зерттелмеген және олар туралы ақпарат кәзіргі таңда көп емес [1]. Сақ мәдениетін жаңа қырынан ашу бізге қоныстар туралы жаңа ақпарат береді. Сақ қоныстарын көшпенді қазақ халқының қоныстарымен сабақтастыра зерттеу мәселесі бүгінгі таңда өзекті болып отыр.

Қазақтың қора-қыстаулары – тұнып тұрған тарихи дерек. Бұл арада олардың жеке тақырыпты қамтитын, өз бет-бейнесі мен ішке жасырып отырған құпиясы бар тарихи ескерткіш санатындағы автономды образын айтпай, біздің зерттеулерге ерекше маңызды тұстарын атап өту керек [2, 3 б.].

Сақ дәуірі қоныстарына жақын тұратын қазақ халқының қора-қыстауларының топографиясы қызықты, және олардың сыртқы, яғни ауыл деңгейіндегі, ғана емес, жеке құрылыстардың ішкі құрылысын да тиянақты қарастыру өзекті, - әрі біз үшін ең қажетті аспектілер де осы [4].

Ауа-райы қатал далалық өлкелерді мекендеген адамдардың өзіне қысқы қоныс болатын жерді игергенде ұтымды табиғи мүйісті неғұрлым дұрыс таңдап отыруға тәуелділігі басқалардан жоғары болған [5]. Осы тұрғыдан, қора-қыстаулардың ландшафтта орналасуына қатысты одан да маңызды аспектілер шығады. Түптеп келгенде қыстаулардан маңайдағы қысқы-жазғы жайылым орындары, олардың алыс-жақындығы, өзен-су, т.б. бастау алады. Әдістемелік көзқарастар мен нақты шешімдерді күтетін міндеттер кешенін түзу үшін жеткілікті дәрежеде материал жинақталуы керек.

Соңғы жылдары Қазақстандық археологтардың зерттеулерімен Қазақстан туралы деректер көбейіп келеді. Солтүстік пен орталықта, Жетісу және Ертіс өңірінде, сақ дәуірінің қоныстары зерттеледі [6]. Сақ қоныстарының жалпы өмір сүруінің төменгі шекарасы біздің дәуірге дейін VIII-VII ғасырлар кезеңімен анықталады [6].

Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы жеріндегі Айыртас сақ дәуірі қонысында жеті тұрғын үй орыны мен бірнеше қазақ заманының қыстауы тіркелді [7]. Қора-қыстаулардың мұнда әлі бірсыпырасы бар екені байқалды, сонымен қатар, әзірше қаралып өтпеген, шеттеу жатқан сайлардың жоғарғы беткейлерінде әлі де сақ қоныстары да табылуы әбден мүмкін. Тау алдындағы жазықтың әр жерінде орын тепкен көне қорымдарда жүргізілген археологиялық